

Διονύσιος Π. Σιμόπουλος

Μαρτυρίες
Το αλάτι μιας ζωής

Σε συνεργασία με τον
Μάκη Προβατά

ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί προλόγου, Λεωνίδα Δημητριάδη-Ευγενίδη.....	7
Πρόλογος, Μάκη Προβατά.....	9
Περιεχόμενα	11
Εισαγωγή	17
1. Τα παιδικά χρόνια	21
Η διάχυση της επιστήμης	21
Γέννηση και Κατοχή	25
<i>Η Απελευθέρωση της Πάτρας, Μάκης Ανδρικόπουλος</i>	<i>27</i>
Οι γονείς	28
Ο Γρύλλος Ολυμπίας.....	32
Κυπαρισσία και Πάτρα.....	33
<i>Οι «Αγκινάρες», Θανάσης Κούστας</i>	<i>35</i>
2. Τα χρόνια της εφηβείας.....	39
Τα πριμαρόλια των σταφιδέμπορων	39
Η Πάτρα της δεκαετίας του '50.....	40
Οικογενειακές σχέσεις	42
Δάσκαλοι και καθηγητές	42
<i>Ένας από τους πολλούς μαθητές μου, Γιώργος Πέρπερας</i>	<i>44</i>
Σχολικές επιδόσεις	46
Πρότυπο ζωής	46
«Θυμήσου όπου πας, στιγμές χαράς...»	47
Πρόσκοπος Έθνους	49
<i>«Παλιό κι ωραίο παρελθόν», Σάκης Σπέντζας.....</i>	<i>50</i>
Προσκοπισμός και Αστρονομία	51
<i>«Περιπέτειες ωραίες, αναμνήσεις ζωηρές», Γιώργος Δάσιος</i>	<i>53</i>
Αντιμέτωπος με το μέλλον	55
3. Όνειρα και στόχοι	59
1960s, Μια ταραγμένη δεκαετία	59
Από την Πάτρα στο Baton Rouge	60
Νέα Υόρκη – Baton Rouge 2.200 χλμ.	61
Τα πρώτα χρόνια: Ισχνές αγελάδες	62
<i>Βασίλης Αναστασιάδης.....</i>	<i>64</i>
Kallithea House	65
<i>Manny E. Christakos</i>	<i>67</i>

Φοιτητικές δραστηριότητες	67
<i>Θεοφύλακτος Κιντζονίδης</i>	69
Φοιτητικές εκλογές στο LSU	70
<i>Η Γνωριμία, Κάρεν Πήτερσον Σιμπούλου</i>	72
Ιάσων Ξενάκης	73
Δικτατορία και αλλαγή	74
Το Πλανητάριο LASC	75
<i>David Pettus</i>	76
Πρόταση και γάμος	77
<i>Γιάννης Βλαχογιάννης</i>	79
4. Καριέρα στην Αμερική.....	83
1969: Annus mirabilis.....	83
Το Πρότυπο Πλανητάριο του 20 ^{ου} Αιώνα	83
<i>Ian MacLennan</i>	84
Το καλοκαίρι του 1969	85
Η σημασία της τύχης	87
Επιλογή της εκλαϊκευσης και μέντορες	89
IPDC: Η ελίτ των Πλανηταρίων	90
1971: Η δημιουργία της ISPE-IPS	91
<i>John Hare</i>	93
<i>Jack Dunn</i>	94
Η ζωή στο Baton Rouge	94
<i>Σάκης Νικολακόπουλος</i>	96
<i>Χρήστος Βαρδάκος</i>	97
<i>Βίκυ Μάνθου</i>	97
<i>Νίκος Αντιβάχης</i>	98
Ευγενίδειο Πλανητάριο 1961-1973	99
<i>«Ο Θεός μας ο Μίμης», Γεωργία και Θεόδωρος Κωτσάκης</i>	102
<i>Κ. Χασάπης και Εκλαϊκευση, Μαρία Παπαθανασίου</i>	104
5. Νόστιμον ήμαρ.....	107
«Πότε θα κάνει ξαστεριά...»	107
Το καλοκαίρι του 1972.....	108
Απρόσμενη πρόταση	109
<i>Βασίλης Λουζιώτης</i>	111
<i>Κάρεν: Η «Επιβίωση» στην Ελλάδα</i>	112
Τα πρώτα χρόνια στο Ευγενίδειο	113
<i>Γεωργία και Θεόδωρος Κωτσάκης</i>	115
<i>Μάρω Παπαθανασίου</i>	115
<i>Γρηγόρης Αντωνακόπουλος</i>	116
Αρχικοί στόχοι	116

<i>Η «Επιστημονική Εκλαϊκείωση», Μάνος Δανέζης</i>	119
Αρθρογραφία και συνεντεύξεις	120
<i>Κώστας Καββαθάς</i>	121
<i>Γιάννης Τζιμούρτας</i>	122
<i>Κώστας Κατής</i>	123
<i>Βένη Παπαδημητρίου</i>	124
Λιλιπούπολη	126
<i>«Ο Άνθρωπος που Ατένιζε τα Άστρα», Ρεγγίνα Καπετανάκη</i>	127
Η Διεθνής Εταιρεία Πλανηταρίων – IPS	128
<i>Terence Murtagh</i>	129
IPS Service-Innovation Awards	130
<i>Bill Peters</i>	131
6. Δεκαετία 1980: Ανάπτυξη συνεργασιών	133
Αυτοματισμοί και βίντεο	133
<i>Γιώργος Χατζηευστρατίου</i>	135
Ομιλίες, διδασκαλία και τεχνικές	135
<i>Θωμάς Σιταράς</i>	136
<i>Δημήτρης Βουθούνης</i>	137
<i>Επιχειρηματικά σεμινάρια, Θωμάς Σιταράς</i>	138
Σύντομες αναφορές	139
Τηλεοπτικές παραγωγές εκλαϊκείωσης	140
<i>Έρση Δοξακοπούλου</i>	141
<i>Κώστας Χαραλάμπους</i>	142
«Κόκκινοι γίγαντες, Άσπροι νάνοι»	143
<i>Διομήδης Σπινέλλης</i>	144
Το τέλος του IPDC	144
<i>Thomas Kraupe</i>	145
<i>Jon Elvert</i>	147
<i>Carol Gikas</i>	148
Η δεύτερη δεκαετία της IPS	148
<i>Shawn Laatsch</i>	149
<i>Martin Ratcliffe</i>	150
<i>Tom Mason</i>	151
<i>Susan Reynolds Button</i>	152
<i>Dave Weinrich</i>	152
Το Πρώτο Ευρωπαϊκό Συνέδριο Πλανηταρίων–EMPA 1989	153
<i>Αριάδνη Μακίνον</i>	154
<i>Joanne Young</i>	154
<i>Asunción Sánchez</i>	155
7. Η τρίτη δεκαετία στο Ευγενίδειο Πλανητάριο	157
Προετοιμασία για τον 21 ^ο αιώνα	157

1994: European Association for Astronomy Education–EAAE.....	158
Νίκος Ματσόπουλος	159
Μαργαρίτα Μεταξά	161
Επιστήμη και τέχνη	163
<i>Phil Groce</i>	164
«Αναζητώντας τον... Χωρόχρονο»	165
Δημήτρης Μαραγκόπουλος.....	166
Αρθρογραφία	167
Χρήστος Χριστοδουλίδης.....	168
Φίλης Καϊτατζής	168
Η διάχυση της επιστήμης.....	169
Μαίρη και Βαγγέλης Κοντιζάς	169
Παναγιώτης Φιλντίσης	170
Χαράλαμπος Βογιατζής.....	171
Προκόπης Δούκας	171
Θαλασσινή Παπαδάμ	172
Εκδόσεις Ερευνητές	173
Γιάννης Χατζηκόμου	174
Σταμάτης Κριμιζής	175
Χρήστος Ζερεφός.....	176
Δημήτρης Νανόπουλος	177
Πάνος Λιγομενίδης.....	178
Αστρονομικές κρουαζιέρες.....	178
Η ολική έκλειψη του 1999	180
<i>Catherine de Grazia-Vanderpool</i>	181

8. Η ανατολή μιας νέας εποχής.....183

Το Νέο Ψηφιακό Πλανητάριο	183
<i>Steve Savage</i>	188
Ο Σιμόπουλος, το Πλανητάριο και ο ρόλος του, Αλέξης Δεληβοριάς	189
Θεματολογία και στόχοι των παραστάσεων	193
<i>Steve Savage</i>	196
Λουκάς Χαψής.....	197
<i>Mike Bruno</i>	198
<i>Don Davis</i>	198
<i>Peter Popp</i>	199
<i>Mike Murray</i>	199
2007: Το 1 ^ο Συνέδριο CAP στην Αθήνα	199
<i>Lars Lindberg Christensen</i>	200
<i>Carter Emmart</i>	201
Συνάδελφοι του εξωτερικού	201
<i>Jane Hastings</i>	201

<i>Sharon Shanks</i>	202
<i>John Mosley</i>	202
Αρθρογραφία σε νέα περιοδικά	202
<i>Ηλίας Μαγκλίνης</i>	203
Τα νέα βιβλία	203
Βιβλιοπαρουσίαση στο PUBLIC: «Η άνοιξη του Σύμπαντος»	206
<i>Άγγελος Αγγελόπουλος</i>	207
<i>Μανώλης Πλειώνης</i>	207
<i>Νίκος Τράκας</i>	208
Βιβλιοπαρουσίαση σειράς στο PUBLIC: «Τα Μυστικά του Σύμπαντος»	209
<i>Σταμάτης Κριμιζής</i>	210
9. De profundis	213
Ο ρόλος του Πλανηταρίου στη σύγχρονη εποχή	213
Νεολαία και επιστήμη	215
<i>Λεωνίδα Δημητριάδης-Ευγενίδης</i>	217
<i>Μάνος Κιτσώνας</i>	219
<i>Δημήτρης Ψάλτης</i>	221
Ένα ταξίδι ζωής	222
<i>Η σωστή εκλαΐκευση, Σταύρος Κατσανέβας</i>	223
<i>Η σπουδαιότητα της εκλαΐκευσης, Μανώλης Πλειώνης</i>	225
<i>Εκλαΐκευση και διάχυση της επιστήμης, Νίκος Σέργης</i>	226
Συνάδελφοι του εξωτερικού	227
<i>Kenneth Wilson</i>	227
<i>Jan Herrington</i>	228
<i>David Kors</i>	228
<i>Ruth Coalson</i>	229
Ένα πρόβλημα υγείας	229
<i>«Πολύχρωμη Μπουγάδα», Ελευθερία Τελειώνη</i>	230
Εκλαΐκευση της επιστήμης	231
<i>Παρελθόν, παρόν και μέλλον της εκλαΐκευσης, Παύλος Καστανάς</i>	235
Παράρτημα	237
Λεύκωμα	237
Original testimonials from international colleagues	249
Κριτικές για το έργο του Διονύση Σιμόπουλου	257
Σύντομο βιογραφικό Διονυσίου Π. Σιμόπουλου	263

Τα Παιδικά Χρόνια

«Το πιο πολύτιμο οικογενειακό μας κειμήλιο είναι οι γλυκές οικογενειακές μας αναμνήσεις. Το παρελθόν δεν είναι ποτέ νεκρό, δεν είναι καν παρελθόν».
William Faulkner (25 Σεπτεμβρίου 1897 - 6 Ιουλίου 1962)

«Κάντε τη ζωή σας ένα αριστούργημα. Φανταστείτε ότι δεν υπάρχουν περιορισμοί στο τι μπορείτε να είστε, να έχετε ή να κάνετε».
Brian Tracy (5 Ιανουαρίου 1944 -)

Η διάχυση της επιστήμης

Στις αρχές της τρίτης χιλιετίας ο αριθμός των εν ζωή επιστημόνων σε ολόκληρο τον κόσμο υπολογίζεται ίσος με τον συνολικό αριθμό των επιστημόνων που έζησαν από καταβολής κόσμου. Το γεγονός αυτό μεταφράζεται σε μια εκρηκτική αύξηση του αριθμού των νέων γνώσεων και ανακαλύψεων και μία αντίστοιχη φυσικά αύξηση της επίδρασής τους στην καθημερινή μας ζωή. Στην εποχή μας, που οι πολίτες αντιμετωπίζουν κρίσιμες επιλογές σε θέματα που έχουν επιστημονική και τεχνολογική βάση, είναι απαραίτητο η επιστημονική μεθοδολογία να γίνει κατανοητή ευρύτερα. Η εξάρτηση, άλλωστε, της ανθρωπότητας από την υπεύθυνη χρήση της επιστήμης και της τεχνολογίας αυξάνει καθημερινά, ενώ η ανάγκη για μια πλατύτερη διάχυση της γνώσης θα αυξηθεί ακόμη περισσότερο στο άμεσο μέλλον. Ως άτομα και ως συνειδητοποιημένοι πολίτες είναι απαραίτητο να εξοικειωθούμε με την επιστήμη και την τεχνολογία και τις συνέπειές τους στην καθημερινή μας ζωή.

Ο σημερινός, άλλωστε, ρυθμός των αλλαγών στην κοινωνία μας είναι και γρήγορος και ριζοσπαστικός. Οι μηχανικοί της δεκαετίας του 1960 χρησιμοποιούσαν τελείως διαφορετικές τεχνικές, οι σύγχρονοί τους αστρονόμοι διαφορετικά όργανα και οι υπάλληλοι της εποχής εκείνης χρησιμοποιούσαν διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας, διαφορετικές μεθόδους αποθήκευσης πληροφοριών και υπολογισμού των κερδών. Μόνο οι γραφειοκρατικοί τρόποι παρεμπό-

δισης της προόδου δεν έχουν αλλάξει! Και όμως, οι περισσότεροι άνθρωποι γύρω μας δεν διαθέτουν την απαιτούμενη βάση για μια ευρύτερη κατανόηση των αλλαγών, αφού ο τρόπος της εκπαίδευσής τους είναι συνήθως πολύ αόριστος για να τους επιτρέψει να τις παρακολουθήσουν, με αποτέλεσμα πολλοί απ' αυτούς να παραιτούνται από οποιαδήποτε περαιτέρω προσπάθεια, αφού θεωρούν ότι πολλά πράγματα στον κόσμο είναι πλέον πάνω και πέρα από τις ικανότητές τους. Είναι φανερό ότι μια τέτοια κατάσταση δεν βοηθά στην δημιουργία ενός πολίτη με αυτοπεποίθηση και αυτοσεβασμό, ούτε και στη δημιουργική και υπεύθυνη συμπεριφορά του στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Σ' ένα τέτοιο, λοιπόν, πλαίσιο θεωρώ ότι κάθε επιστήμονας έχει την υποχρέωση να διαδραματίσει έναν πολύ κρίσιμο ρόλο στην διάχυση των νέων γνώσεων, αφού, έτσι και αλλιώς, τα περισσότερα άτομα κάθε ηλικίας γοητεύονται από την φύση και θα ήθελαν πράγματι να την κατανοήσουν καλύτερα. Γιατί, όπως έλεγε και ο Αριστοτέλης: *«Πάντες άνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει»* (Όλοι οι άνθρωποι είμαστε έτσι καμωμένοι από τη φύση μας ώστε να επιδιώκουμε την γνώση). Είναι αυτό που μας ωθεί να θέτουμε τις ερωτήσεις, που μας κάνει κυνηγούς της γνώσης, πειραματιστές και εξερευνητές. Αυτό το συναίσθημα της περιέργειας και της τάσης για εξερεύνηση είναι στην πραγματικότητα και η βάση της επιστήμης. Για αυτό θεωρώ ότι σ' ένα μεγάλο ποσοστό η δουλειά των επιστημόνων θα έπρεπε να περιλαμβάνει και την εξοικείωση του κοινού

με την πραγματική φύση της επιστήμης και την συνειδητοποίηση ότι αυτά που κάνουν οι «επαγγελματίες» επιστήμονες δεν είναι παρά μια πιο σύνθετη πλευρά αυτού που κάθε άνθρωπος έχει την φυσική τάση να κάνει: να διερευνά, δηλαδή, το άγνωστο.

Στα εξήντα περίπου χρόνια της ύπαρξής του το Ευγενίδειο Πλανητάριο έχει να παρουσιάσει ένα μοναδικό έργο προς αυτήν την κατεύθυνση, μιας και οι δραστηριότητές του αποσκοπούσαν εξ αρχής στη διάχυση των επιστημονικών γνώσεων στο ευρύ κοινό, προσπαθώντας να δώσει απάντηση στο θεμελιώδες ερώτημα της θέσης που κατέχει ο άνθρωπος στο Σύμπαν. Μια προσπάθεια, όμως, που ξεκίνησε από πολύ παλιά, στα βάθη των αιώνων. Πρώτος ο Θαλής ο Μιλήσιος, τον 6^ο π.Χ. αι., έγραψε περί ουρανίων σφαιρών, που διέθεταν φιγούρες των αστερισμών και συντεταγμένες, αν και η πρώτη πραγματική καταγραφή των αστερισμών πάνω σε μια ουράνια σφαίρα είναι αυτή που φέρει στους ώμους του ο Άτλαντας Φαρνέζε, ο οποίος ανάγεται στον 3^ο π.Χ. αι. και έχει φτάσει μέχρι εμάς από ένα ρωμαϊκό αντίγραφο του 150 μ.Χ.

Παρ' όλα αυτά η πρώτη, γνωστή γραπτή αναφορά για ένα μηχανικό μοντέλο του Ήλιου, της Σελήνης και των πλανητών περιλαμβάνεται στο έργο *De Re Publica* του Κικέρωνα, το 60 περίπου π.Χ. Στο έργο αυτό, ο Κικέρωνας αναφέρει ότι, όταν ο Μάρκος Κλαύδιος Μάρκελλος κατέλαβε τις Συρακούσες το 212 π.Χ., πήρε δύο σφαίρες που είχε κατασκευάσει ο Αρχιμήδης περί το 250 π.Χ., γνωστές ως *Σφαίρες του Αρχιμήδη*, και τις μετέφερε στον ναό της Αρετής στη Ρώμη. Μία από τις σφαίρες αυτές αναπαριστούσε τις κινήσεις του Ήλιου, της Σελήνης και των πέντε πλανητών που ήταν τότε γνωστοί, ενώ η άλλη τις εκλείψεις του Ήλιου και της Σελήνης. Έτσι, οι *Σφαίρες του Αρχιμήδη* θεωρούνται πλέον ως το πρώτο μοντέλο που θα μπορούσε να προσομοιάσει με πλανητάριο. Μετά τον θάνατο του Αρχιμήδη, ο Ποσειδώνιος, που ήταν σύγχρονος του Κικέρωνα και είχε ζήσει για ένα διάστημα στη Ρώμη ως πρέσβης της Ρόδου, φαίνεται ότι είχε μελετήσει τους δύο αυτόματους μηχανισμούς, και κατασκεύασε διάφορους τέτοιους τύπους πλανηταρίων, οι οποίοι βασιζόνταν στο αρχικό εκείνο σχέδιο του Αρχιμήδη.

Το 1901, σε ένα αρχαίο ναυάγιο κοντά στα Αντικύθηρα, ανακαλύφθηκαν τα θραύσματα ενός οργάνου, που είχε κατασκευαστεί γύρω στο 87 π.Χ., πιθανότατα από κάποιον μηχανικό της φιλοσοφικής σχολής του Ποσειδώνιου στη Ρόδο. Η συσκευή αυτή, γνωστή σήμερα ως *Μηχανισμός των Αντικυθήρων*, αποτελού-

Ο Άτλαντας Φαρνέζε

Σύγχρονη ρέπλικα του Μηχανισμού των Αντικυθήρων

νταν από τουλάχιστον 30 τροχούς, πλάκες και δείκτες, και ίσως ήταν ένας μηχανικός αστρολάβος, ο οποίος χρησίμευε για τον υπολογισμό των αστρικών και συνοδικών μηνών, καθώς επίσης των κινήσεων και των εκλείψεων του Ήλιου και της Σελήνης.

Κατά τον 17^ο αι., όμως, η κατασκευή των πρώτων σφαιρών στο εσωτερικό των οποίων μπορούσε κάποιος να περπατήσει και να δει τις ζωγραφικές απεικονίσεις άστρων και αστερισμών δικαίως θεωρούνται οι πραγματικοί πρόγονοι των σύγχρονων Πλανηταρίων. Το 1660 κατασκευάστηκε η *Σφαίρα του Γκότορπ*, με διάμετρο 4 m και βάρος 3,5 t, στο εσωτερικό της οποίας χωρούσαν έως και 10 άτομα, ενώ τρύπες που φωτίζονταν απέξω έδιναν την εντύπωση των άστρων. Ανάλογα, η *Σφαίρα του Λονγκ*, που κατασκευάστηκε στα μέσα του 18^{ου} αι., είχε διάμετρο 6 m και στο εσωτερικό της χωρούσαν καθιστοί 30 άνθρωποι.

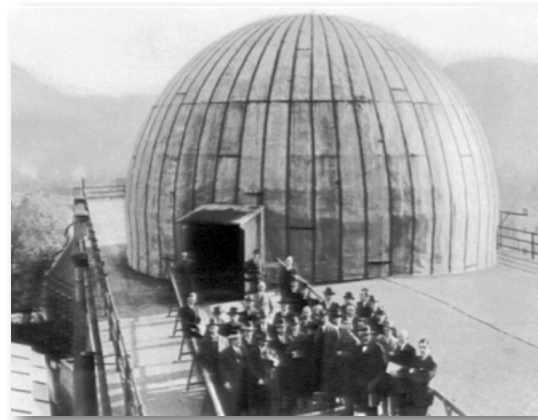
Πολύ αργότερα, το 1913, κατασκευάστηκαν και άλλες παρόμοιες σφαίρες, όπως η *Σφαίρα του Άτγουντ*, που εγκαταστάθηκε στην Ακαδημία Επιστημών του Σικάγο, είχε διάμετρο 5 m και παρουσίαζε 692 άστρα. Ως πρώτη, πάντως, προβολική συσκευή που αναπαριστούσε τις πλανητικές κινήσεις θεωρείται το *Orbitoscope*, που εφευρέθηκε το 1912 από τον καθηγητή Ε. Χίντερμαν στη Βασιλεία της Ελβετίας. Το όργανο αυτό λειτουργούσε με ελατήρια και είχε δύο πλανήτες που περιφέρονταν γύρω από τον Ήλιο. Ένα μικρό φως πάνω σε έναν από τους πλανήτες πρόβαλλε τις σκιές των δύο άλλων αντικειμένων αναπαριστώντας με ακρίβεια τις αλλαγές στην ταχύτητα των κινήσεων αυτών.

Το 1919, όμως, ο αρχιμηχανικός και μετέπειτα διευθυντής της εταιρείας Carl Zeiss™ Walter Bauersfeld πρότεινε μια επαναστατική ιδέα: αντί για μια περιστρεφόμενη σφαίρα με ακίνητα άστρα που φωτιζόνταν εξωτερικά, πρότεινε έναν ακίνητο θόλο, στον οποίο θα προβάλλονταν τα άστρα, οι πλανήτες, ο Ήλιος και η Σελήνη από έναν κινούμενο ηλεκτρομηχανικό προβολέα. Χρειάστηκαν πέντε χρόνια υπολογισμών και δοκιμών, προκειμένου να ευοδωθεί αυτή η ιδέα. Στη διάρκεια της πενταετίας αυτής ο Μπάουερσφελντ και ένα μεγάλο επιτελείο επιστημόνων, σχεδιαστών, μηχανικών και τεχνικών μελέτησαν τις αρχές και τους μηχανισμούς που θα χρησιμοποιούσαν. Επιπλέον οι μηχανικοί της Zeiss™ διαμόρφωσαν ειδικές διαφάνειες με τις θέσεις και τα μεγέθη 4.500 άστρων, ενώ ανακάλυψαν επίσης και διάφορους συνδυασμούς των ημερήσιων και ετήσιων κινήσεων των πλανητών, του Ήλιου και της Σελήνης, έτσι ώστε τα ουράνια αυτά αντικείμενα να βρίσκονται στις σωστές θέσεις σε οποιαδήποτε ημερομηνία. Με άλλα λόγια, έθεσαν τις αρχές που διέπουν τα σύγχρονα προβολικά πλανητάρια.

Τον Αύγουστο του 1923 ένας θόλος 16 m τοποθετήθηκε στη στέγη του εργοστασίου της Zeiss™ στην Ιένα, όπου ο πρώτος πλανηταριακός προβολέας, το *Μοντέλο I*, γνωστότερο και ως το *Θαύμα της Ιένα*, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά ανεπίσημα. Το πρώτο αυτό μοντέλο μεταφέρθηκε στο γερμανικό Μουσείο όπου επανατοποθετήθηκε σ' έναν θόλο ύψους 10 m. Στις 21 Οκτωβρίου 1923, ο καθηγητής Bauersfeld έκανε την πρώτη επίδειξη του προβολέα σε μια επίσημη συγκέντρωση των μελών του Μουσείου. Η αντίδραση του κοινού ήταν εξ αρχής ενθουσιώδης. Μετά απ' αυτό το πρώτο ξεκίνημα, ο προβολέας επέ-

Ο καθηγητής W. Bauersfeld

Ο πρώτος θόλος στη στέγη του εργοστασίου Zeiss στην Ιένα

στρεψε στην Ιένα για μερικές τελικές βελτιώσεις και τέλος εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Μόναχο τον Μάιο του 1925.

Ο προβολέας αυτός της Zeiss™ μπορούσε να προβάλει μόνο τον νυχτερινό ουρανό του Μονάχου, αλλά το αμέσως επόμενο μοντέλο, το *Μοντέλο II*, είχε τη δυνατότητα να «μεταφέρει» τους θεατές του σ' ολόκληρο τον κόσμο. Το *Μοντέλο II*, του προβολέα, έχοντας το σχήμα ενός τεράστιου αλτήρα, κυριαρχούσε στο κέντρο της αίθουσας, και όλες οι θέσεις ήταν στραμμένες προς αυτόν, ενώ ο ομιλητής μπορούσε να περιγράψει μόνο όσα φαινόταν με γυμνό μάτι μια ανέφελη νύχτα στον έναστρο ουρανό. Μερικές πιο εξελιγμένες αίθουσες είχαν και έναν ορίζοντα στην κάτω πλευρά του θόλου προβολής, που σχημάτιζε το περίγραμμα της πόλης, στην οποία βρισκόταν το δε-

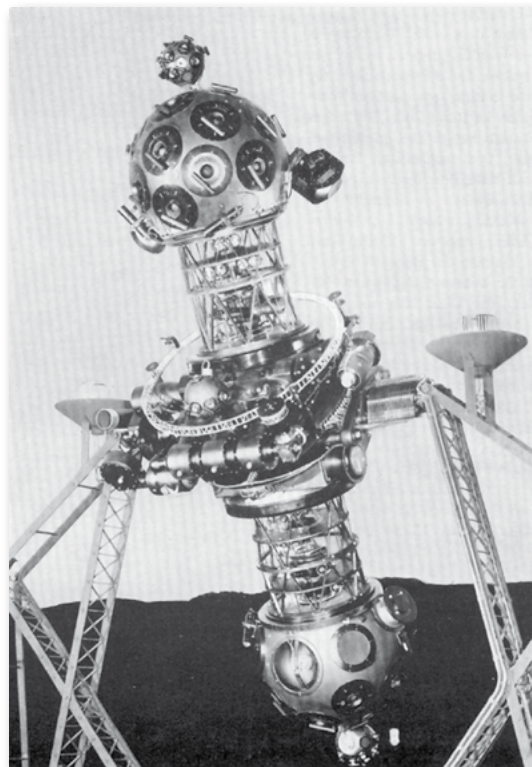
δομένο Πλανητάριο, προκαλώντας έτσι μια πιο δραματοποιημένη νυχτερινή ατμόσφαιρα.

Πολύ σύντομα η ύπαρξη ενός πλανηταρίου σε μια πόλη αποτελούσε δείγμα του πολιτιστικού και κοινωνικού της επιπέδου. Έτσι εντός της επόμενης 20ετίας πολλές από τις μεγαλουπόλεις του κόσμου απέκτησαν σιγά-σιγά και από ένα πλανητάριο. Μετά το Μόναχο το 1925 ακολούθησαν το Ντίσελντορφ (1926), η Βιέννη (1927), η Ρώμη (1928), η Μόσχα (1929), το Σικάγο (1930), η Φιλαδέλφεια (1933), το Λος Άντζελες και η Νέα Υόρκη (1935) και τέλος η Οζάκα (1937) και το Τόκιο (1938).

Στο πέρασμα των χρόνων κατασκευάστηκαν φυσικά και άλλα μοντέλα Πλανηταρίων, με πιο πετυχημένη προσπάθεια τότε της δημιουργίας των πλανηταρίων του Armand Spitz, αλλά και άλλα δημιουργήματα επιδέξιων και χαρισματικών μηχανικών, όπως ήταν οι αδελφοί Korcosz. Ο διαμελισμός της Γερμανίας, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε με την σειρά του και στη διάσπαση της εταιρείας Zeiss και την δημιουργία νέων μοντέλων από την εταιρεία που ανέλαβε το εργοστάσιο της Ιένα, αλλά και από τη νέα εταιρεία Carl Zeiss™ στο Oberkochen της Δυτικής Γερμανίας που συνέχισε με επιτυχία την παραγωγή νέων μοντέλων.

Δεν χρησιμοποιούσαν, όμως, όλα τα πλανητάρια τους προβολείς της Zeiss, αφού σύντομα και άλλες εταιρείες άρχισαν να κατασκευάζουν φτηνότερους προβολείς, γεγονός που ενθάρρυνε και τη δημιουργία μικρότερων αιθουσών. Έτσι, από το 1958, η εταιρεία οπτικών Γκότο στο Τόκιο, και η εταιρεία Σέικο, που αργότερα ονομάστηκε Μινόλτα στην Οζάκα, εισήγαγαν και αυτές νέες σειρές πλανηταριακών προβολέων. Η προσφορά φτηνότερων προβολέων, σε συνδυασμό με το αυξανόμενο ενδιαφέρον του κοινού για τα διαστημικά προγράμματα και τη λεγόμενη *κούρσα του Διαστήματος* μεταξύ των ΗΠΑ και της τότε Σοβιετικής Ένωσης, είχε ως αποτέλεσμα από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 ως τις μέρες μας να εγκατασταθούν 3.000 περίπου πλανητάρια, τα περισσότερα από τα οποία είναι μικρά και εγκατεστημένα σε σχολεία ή σε μουσεία, σε όλες τις ηπείρους της υφηλίου εκτός από την Ανταρκτική.

Τα πλανητάρια όμως μεγάλων δυνατοτήτων περιορίζονται διεθνώς σε περίπου 260 και βρίσκονται συνήθως στις πρωτεύουσες και στις μεγαλουπόλεις του κόσμου όπως έγινε και στην Ελλάδα. Μια ιστορία που για μένα ξεκίνησε μερικές δεκαετίες νωρίτερα, στη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής.

Οι πλανηταριακοί προβολείς της Zeiss Μοντέλο I και Μοντέλο II

Γέννηση και Κατοχή

– Σκέφτομαι πως κάθε φορά που επιχειρούμε να ζωντανέψουμε στη μνήμη μας την παιδική μας ηλικία, μας έρχεται στο μυαλό ένας παράλληλος κόσμος, τον οποίο μάλιστα αισθανόμαστε σαν να τον έζησε κάποιος άλλος και όχι εμείς.

Πράγματι, ισχύει αυτό. Σε μένα συμβαίνει για την περίοδο των πρώτων χρόνων της ζωής μου, στη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής, αλλά και λίγο αργότερα. Όσα έχω ακούσει αλλά και τα δικά μου διαβάσματα αργότερα συνθέτουν μια πραγματικά ζοφερή εικόνα, αφού την τετραετία εκείνη (1940-1944) ξεκληρίστηκε το 10% του πληθυσμού της χώρας, καθώς 600-800 χιλιάδες άνθρωποι πέθαναν από την πείνα και τις μάχες του πολέμου και της αντίστασης, ενώ και η ελληνική οικονομία καταστράφηκε σε όλους τους τομείς της. Η γεωργία και η κτηνοτροφία, που ήταν οι βασικοί παραγωγικοί τομείς, αποδεδεικτοί, για να μην αναφερθούμε στην παιδεία, στην υγεία και στον πολιτισμό, που μπήκαν σε δεύτερη μοίρα. Η βαρβαρότητα των κατοχικών δυνάμεων ήταν άνευ προηγουμένου. Στα τρία χρόνια της Κατοχής σε τουλάχιστον 131 χωριά οι κάτοικοι σφαγιάστηκαν ανηλεώς και τα χωριά καταστράφηκαν, με πιο χαρακτηριστικά τα εγκλήματα πολέμου στις περιπτώσεις της Καντάνου, του Διστόμου και των Καλαβρύτων.

Στην περίπτωση του Ολοκαυτώματος των Καλαβρύτων, είχαμε την εκτέλεση του ανδρικού πληθυσμού, πυρπόληση οικιών και λεηλασίες και τελικά την ολική καταστροφή του χωριού από τους Γερμανούς στις 13 Δεκεμβρίου του 1943, με σκοπό την τρομοκράτηση των κατοίκων. Οι σφαγές ξεκίνησαν από την παράκτια περιοχή της Αχαΐας με τελικό προορισμό τα Καλάβρυτα. Στην πορεία τους οι Γερμανοί έκαψαν δεκάδες χωριά και δολοφόνησαν αμάχους. Συνολικά, σύμφωνα με τους νεότερους ιστορικούς, εκτελέστηκαν 677 άμαχοι, από τους οποίους οι 499 στα Καλάβρυτα, και πυρπολήθηκαν περίπου 1.000 σπίτια σε πάνω από 50 χωριά, γεγονός που αποτελεί την πιο βαριά περίπτωση εγκλήματος πολέμου στην Ελλάδα στη διάρκεια της Κατοχής.

Μετά τον πόλεμο η ελληνική κυβέρνηση υπολόγισε τις υλικές καταστροφές στη διάρκεια των τριών ετών της Κατοχής στο ποσό των 10,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ενώ το συμβούλιο των νικητριών δυνάμεων μείωσε το ποσό αυτό στα 3,4 δισεκατομμύρια. Πραγματικά το πώς κατόρθωσαν να επιβιώσουν οι άνθρωποι αυτοί κάτω από εκείνες τις συνθήκες είναι απορίας άξιο.

Η Ελένη και ο Πάνος νιόπαντροι

Η μητέρα μου με τοπική φορεσιά του Μετσόβου

– Υπήρξαν και κάποια πρώτα χρόνια της οικογένειας πριν έρθετε εσείς στον κόσμο. Ποιες ήταν οι πιο σημαντικές στιγμές που σας έχουν εξιστορήσει από εκείνη την περίοδο;

Οι γονείς μου παντρεύτηκαν το 1932 και το πρώτο τους παιδί, η Μαγδαληνή, δυστυχώς πέθανε από πνευμονία. Έναν χρόνο αργότερα γεννήθηκε η Μενελάη, η μεγάλη μου αδελφή, και μερικά χρόνια αργότερα ο πατέρας μου μετατέθηκε ως δασικός υπάλληλος στο Μέτσοβο. Στο σπίτι τους τότε δεν υπήρχε φυσικά ραδιόφωνο και το πρωί της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940, ακούν έναν ασυνήθιστο θόρυβο αεροπλάνων πάνω από το Μέτσοβο. Ο πατέρας μου βγαίνει έξω από το σπίτι και ξαφνικά αρχίζει ο βομβαρδισμός! Είχε κηρυχθεί ο πόλεμος και αυτοί δεν γνώριζαν τίποτα.

Δυόμισι χρόνια αργότερα, στις 8 Μαρτίου του 1943, περίμενε τους γονείς μου μια άλλη μεγάλη έκπληξη. Ο πατέρας μου ήταν σε περιοδεία για την δουλειά του, στις περιοχές έξω από τα Γιάννενα, έχοντας κανονίσει να επιστρέψει όσο πιο σύντομα γινόταν, γιατί ήξεραν ότι πλησίαζαν οι μέρες να γεννήσει η μητέρα μας. Για να έρθει στα Γιάννενα έπρεπε να περάσει την λίμνη με ένα καϊκι.

Επιστρέφοντας, δεν ήξερε ότι ήδη η γυναίκα του είχε γεννήσει δίδυμα, την Ιφιγένεια και εμένα. Η Μενελάη, η οποία ήταν ήδη 9 ετών, μόλις έμαθε ότι η μητέρα της έκανε δύο παιδιά μαζί, εντυπωσιάστηκε τόσο που πήγε και περίμενε στην προβλήτα της Λίμνης να έρθει ο πατέρας για να του πει το φοβερό νέο. Όταν μετά από ώρα είδε το καϊκι να πλησιάζει, άρχισε να του φωνάζει από μακριά «Μπαμπά, η μαμά έκανε δύο παιδιά!». «Τόσο το καλύτερο! Διπλή χαρά!», είπε ενθουσιασμένος ο πατέρας μου. Αμέσως πήγε στο ζαχαροπλαστείο, πήρε πάστες και γλυκά για να κεράσει όλους εκεί γύρω. Χρόνια αργότερα έμαθα ότι εκείνα τα γλυκά κόστιζαν κυριολεκτικά δισεκατομμύρια δραχμές. Ήταν το πλησιέστερο που έφτασα να αισθάνομαι δισεκατομμυριούχος. Να φανταστείς ότι ο πληθωρισμός λόγω της Κατοχής κάλυπτε κυριολεκτικά, αφού μία οκά ψωμί, που το 1941 стоίχιζε 10 δραχμές, έφτασε τον Σεπτέμβριο του 1944 να πωλείται 153 εκατομμύρια!

– Στο Μέτσοβο, το οποίο ήταν μακριά από τις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας, πώς σας έχουν πει ότι ήταν η κατάσταση στην Κατοχή;

Ήταν μάλλον καλύτερα λόγω της κτηνοτροφίας. Παρ' όλα αυτά υπήρχαν παρόμοια προβλήματα όπως και σ' όλη τη χώρα, αφού είχαν και εκεί τις επιδρομές που έκαναν οι Γερμανοίταλοι στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν τις αντάρτικες ομάδες. Από τις διηγήσεις των γονιών μου, μια φορά μαθεύτηκε ότι οι Γερμανοί θα έκαναν επιδρομή στο Μέτσοβο και τότε όλοι οι κάτοικοι ξεσπιτώθηκαν για να πάνε να κρυφτούν στα γύρω βουνά. Στο Μέτσοβο είχε φτάσει τότε και η θείτσα μας η Γεωργία, η αδελφή της μητέρας μου από την Πάτρα που είχε χηρέψει στο μεταξύ, για να βοηθήσει την αδελφή της με τα τρία παιδιά, και έτσι στην έξοδό μας στο βουνό ο πατέρας μας είχε στην πλάτη του την Μενελάη, η μητέρα μας την Ιφιγένεια και η θείτσα μας εμένα. Με τις βροχές τα μονοπάτια στο βουνό είχαν γίνει ιδιαίτερα επικίνδυνα και κάποια στιγμή η θείτσα γλίστρησε, και για να μη μ' αφήσει να πέσω, άνοιξε κυριολεκτικά στα δύο σαν μπαλαρίνα, αλλά από τα χέρια της δεν μ' άφησε.

Όταν μετά από ημέρες επιστρέψαμε στο σπίτι μας δεν είχε απομείνει απολύτως τίποτα, μέχρι και τα χαλιά (οι κουρελούδες όπως τις έλεγαν) είχαν εξαφανιστεί. Λίγο αργότερα όταν ήμουν σε ηλικία μερικών μηνών, φύγαμε για την Πάτρα, για να είναι η οικογένεια κοντά σε συγγενείς. Την διαδικασία μεταφοράς από το Μέτσοβο στην Πάτρα, η Ιφιγένεια και εγώ δεν την θυμόμασταν φυσικά, όμως η Μενελάη, η μεγάλη μας αδελφή, μάς περιέγραφε αργότερα τις κακουχίες της αλλαγής τόπου κατοικίας. Με φορτηγό, κάτω από βροχή, με ψείρες γεμάτοι και οι γονείς και τα παιδιά, φτάσαμε αισίως στην Πάτρα. Μείναμε στο σπίτι της θείας μου της Γεωργίας κάτω από την Παντάνασσα, όπου μας βρήκε η απελευθέρωση τον Οκτώβριο του 1944. Δεκαετίες αργότερα ένας γείτονάς μας, ο Μάκης Ανδρικόπουλος, 7 χρόνια μεγαλύτερος μου, περιέγραφε τις αναμνήσεις του από εκείνη την ημέρα.

Η Απελευθέρωση της Πάτρας

του Μάκη Ανδρικόπουλου

Το κυριακάτικο εκείνο πρωινό, που το ημερολόγιο έγραφε 1^η Οκτωβρίου 1944, για τους κατοίκους της Πάτρας ήταν η αρχή μιας ακόμα συνηθισμένης κατοχικής μέρας. Είχε λήξει η απαγόρευση της κυκλοφορίας και ο κόσμος κυκλοφορούσε «κανονικά» στους δρόμους. Την επόμενη μέρα, Δευτέρα 2 Οκτωβρίου, το τοπίο είχε αλλάξει άρδην. Έρημοι οι δρόμοι και οι κάτοικοι της πόλης κλεισμένοι στα σπίτια τους, με τον φόβο του θανάτου να απλώνεται παντού. Ξαφνικά κατά τις 10, άρχισαν να ακούγονται πολλοί πυροβολισμοί, καθώς και συνεχή κροτάλιασμα πολυβόλων. «Η Μάχη της Πάτρας» είχε αρχίσει!

Οι Γερμανοί υποχωρούν αργά-αργά, προς το λιμάνι, προβάλλοντας αντίσταση με τελικό σκοπό να εγκαταλείψουν την πόλη αφού πρώτα ανατινάξουν και καταστρέψουν τις λιμενικές εγκαταστάσεις. Κάτι που ευτυχώς δεν πρόλαβαν να ολοκληρώσουν με επιτυχία. Απώτερος στόχος των Γερμανών ήταν να διεκπεραιωθούν με ειδικά βαριά οπλισμένα πλοία, «χελώνες» τα λέγανε οι Πατρινοί, στην απέναντι στερεοελλαδίτικη ακτή και από εκεί να εγκαταλείψουν, όπως και ο υπόλοιπος γερμανικός στρατός, την Ελλάδα.

Στο Δικαστικό Μέγαρο, από την πλευρά της «Γούναρη», οι Γερμανοί είχαν εγκαταστήσει ένα πολυβολείο που έλεγχε οπτικά αλλά και με εύρος πυρός όποιον προσπαθούσε να την διασχίσει. Δεν είχε προχωρήσει πολύ η μέρα όταν από τον έρημο δρόμο και με προφυλάξεις, πέρασε πεζή ο πλανόδιος εφημεριδοπώλης, ο οποίος από το παράθυρο μάς πούλησε την τοπική εφημερίδα και μετά τράβηξε προς τα κάτω στρίβοντας αριστερά στην «Κανακάρη». Φτάνοντας στη «Γούναρη» ο εφημεριδοπώλης, στο ύψος της «Κανακάρη» και χωρίς να γνωρίζει τον κίνδυνο, άρχισε να την διασχίζει. Στην αρχή ακούστηκε το ανατριχιαστικό κροτάλισμα του πολυβόλου και σχεδόν ταυτόχρονα η ανθρώπινη κραυγή/φράση, η οποία έσβησε πριν ακόμα τελειώσει, αλλά εγώ θα την ακούω σε όλη μου τη ζωή: «Ωχ! Μανούλα μ.!». Μετά από καμιά ώρα πέρασαν τον εφημεριδοπώλη νεκρό μπροστά από το σπίτι μας κρατώντας τον από τα χέρια και τα πόδια τέσσερεις άνδρες.

Το μεσημέρι εκείνο καθίσαμε ως οικογένεια να φάμε στο φτωχικό μας. Η μέρα προχωρούσε και η μητέρα μου πήρε τον «μπότη» να φέρει λίγο νερό στο σπίτι από τη βρύση, η οποία βρισκόταν γωνία «Αλεξ. Υψηλάντου» και «Βότση», δίπλα στην εκκλησία της «Παντάνασσας». Η μάχη ξαφνικά φούντωσε, οι γυναίκες που περίμεναν στη σειρά για λίγο νερό, έπεσαν τρομοκρατημένες στο έδαφος και γρήγορα-γρήγορα γύρισαν οι περισσότερες άπραγες στα σπίτια τους.

Το σκοτάδι δεν είχε φτάσει ακόμα όταν, από μια χαραμάδα από τα σχεδόν κλειστά παράθυρά, είδαμε να περνά μια μικρούλα γύρω στα δώδεκα, μπορεί και μεγαλύτερη, με κατεύθυνση τη «Γούναρη»! Η μητέρα μου απηφώντας τον κίνδυνο, άνοιξε διάπλατα το παράθυρο και με φωνές που ξάφνιασαν την μικρούλα, της φώναξε να μη προχωρήσει προκειμένου να διασχίσει τον μεγάλο δρόμο διότι θα την σκότωναν οι Γερμανοί. Η μικρούλα που είχε ξεκινήσει από τη συνοικία του Αγιαλέξη, όπου δε γνώριζαν τι γινόταν στο κέντρο της πόλης, πήγαινε να επισκεφθεί συγγενικό της σπίτι. Έτρεξε τρομοκρατημένη και μπήκε γρήγορα-γρήγορα, στο σπίτι μας. Αφού την καθήσυχασαμε και ηρέμησε, την ρώτησε η μητέρα μου: «Πώς σε λένε κοριτσάκι μου;». «Ελευθερία» απαντά η μικρή! «Αχ κόρη μου, μας έφερες τη Λευτεριά την οποία νιώθουμε, με το Θέλημα του Θεού, να πλησιάζει», σχολίασε η μητέρα μου, κάνοντας τον σταυρό της!

Νωρίς πέσαμε για ύπνο με τον φόβο, αλλά και την ελπίδα, πως η πολυπόθητη Απελευθέρωση πλησιάζει. Απέξω από το σπίτι μας στη γωνία, ένας Γερμανός στρατιώτης με προτεταμένο το όπλο του, παρέμενε σε θέση μάχης, ταμπουρωμένος. Η νύχτα προχώρησε ανεππρέαστη από τα γεγονότα! Ήταν ακόμα βαθύ σκοτάδι όταν μας ξύπνησαν χαρούμενες φωνές. «Καλώς Ήρθατε!» «Καλώς ήρθατε!» Αγουροξυπνημένοι πεταχτήκαμε στα παράθυρα. Από κάτω περνούσαν άνδρες, από τα πρώτα τμήματα του ΕΛΑΣ που έφθασαν στο κέντρο της πόλης, ενώ στη γωνία δεν υπήρχε ο Γερμανός στρατιώτης.

«Καλώς σας βρήκαμε, καλώς σας βρήκαμε» απαντούσαν οι απελευθερωτές. Ανάμεσα στις απαντήσεις ξεχώρισε μία φωνή με ξενική προφορά. Την αναγνωρίσαμε αμέσως! Ήταν η φωνή, του πάντα καλοσυνάτου Ιταλού στρατιώτη Τζιοβάνι, ο οποίος ένα χρόνο νωρίτερα υπηρετούσε στο γειτονικό σχολείο του «Πικραμένου», το οποίο οι Ιταλοί είχαν μετατρέψει σε στρατώνα. Αμέσως δε μετά τη «συνθηκολόγηση», είχε προσχωρήσει μαζί με αμέτρητους άλλους συμπατριώτες του, στον ΕΛΑΣ.

Σε λίγο, όλοι οι δρόμοι της Πάτρας πλημμύρισαν από χιλιάδες Πατρινοπούλες, με αμέτρητες γαλανόλευκες στα χέρια, τις οποίες έβγαλαν από τις κρυφώνες τους και με τραγούδια, χαρές και ξεφωνητά, γιόρταζαν την άφιξη της Λευτεριάς. Μια ομάδα ανταρτών θυμάμαι, προχωρούσε στην «Αλεξάνδρου Υψηλάντου» και ο κόσμος άρχισε να τους αγκαλιάζει και να τους ραίνει με λουλούδια. Την ίδια στιγμή ακούστηκαν να χτυπούν χαρμόσυνα, η μία μετά την άλλη, οι καμπάνες όλων των εκκλησιών. Όταν δε οι ακτίνες του ήλιου πλημμύρισαν την Πάτρα φως, βρήκαν μια Πάτρα ελεύθερη και τους κατοίκους της να γιορτάζουν το γεγονός.

Την άλλη μέρα, στη μεγάλη παρέλαση που διοργανώθηκε στη λεωφόρο «Γούναρη/Καλαβρύτων», είδα έφιππους τον Άρη Βελουχιώτη, έχοντας δίπλα του τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, τον τοπικό παράγοντα και πρώην Δήμαρχο Βασίλειο/Λαλάκη Ρούφο, με άλλους επίσημους. Μαζί τους και κανα δυο Άγγλοι αξιωματικοί. Όλοι τους ήταν πλαισιωμένοι, τιμητική συνοδεία, από την επίσης έφιππη ομάδα των Μαυροσκούφηδων συντρόφων του Άρη. Όταν τελείωσε η παρέλαση, από το μπαλκόνι τρίπατου σπιτιού της «Γούναρη», μεταξύ «Υψηλάντου» και «Καραϊσκάκη», οι Κανελλόπουλος και Βελουχιώτης μίλησαν στον ελεύθερο πλέον και πανηγυρίζοντα, Λαό της Πάτρας. Όλη η Ελλάδα τις μέρες εκείνες τις πρωϊκές, έγραφε σημαντικά γεγονότα στο βιβλίο της υπερτριτοχίλιετούς ιστορίας της και η Πάτρα γέμιζε, στο ίδιο βιβλίο, τις δικές της σελίδες.

Οι γονείς

– Νομίζω ότι ένα από τα πρώτα στοιχεία που ανακαλεί κάθε άνθρωπος αναλογιζόμενος την ζωή του είναι αν οι γονείς του ήταν ερωτευμένοι, αν προήλθε από κάποιον έρωτα.

Αν διαβάσεις τα γράμματά τους, πραγματικά, νομίζεις ότι δεν θα μπορούσε να υπάρχει πιο μεγάλος έρωτας. Έχω ακόμα την εικόνα τους, εικόνα ερωτευμένων ανθρώπων μέχρι και την τελευταία τους στιγμή. Το λέω και συγκινούμαι πραγματικά, γιατί η αληθινή αγάπη αυτών των δύο ανθρώπων, ήταν εμφανής,

μέχρι και τον θάνατό τους. Έφυγε πρώτα η μητέρα μου το 1979, και ο πατέρας μου το 1983. Και οι δύο από καρκίνο. Μέχρι την τελευταία στιγμή, αυτή η αγάπη ήταν ιδιαίτερα φανερή.

Η πρώτη τους συνάντηση έγινε στο τρένο! Η μητέρα μου η Ελένη, από την Πάτρα όπου ζούσε, είχε επισκεφθεί την Αρχαία Ολυμπία, και στην επιστροφή της, ήταν στο ίδιο τρένο και ο πατέρας μου ο Παναγιώτης, που γύριζε από μία επίσκεψη στο χωριό του. Αυτή η συνάντηση έγινε κάποια στιγμή μέσα στο 1930. Ο Πα-

Ο Παναγιώτης (Πάνος)

Η Ελένη

ναγιώτης πιο θαρραλέος, άρχισε το φλερτ, ενώ η Ελένη με συγγενείς καλόγριες και σπουδές στην γαλλική γλώσσα ήταν πολύ πιο μαζεμένη. Για καλή μου τύχη η Ελένη αποφάσισε να συνεχίσει την επαφή με τον Παναγιώτη, δι' αλληλογραφίας, όπως συνηθιζόταν, ο οποίος άλλωστε της άρεσε «από το πρώτο δευτερόλεπτο που τον είδε σε εκείνο το τρένο», όπως μας έλεγε χρόνια αργότερα.

– Αυτοί οι τόσο ερωτευμένοι γονείς ήταν εκδηλωτικοί με εσάς τα παιδιά τους;

Και οι δύο ήταν εκδηλωτικοί. Ο πατέρας μου έδειχνε πως ήταν λιγάκι πιο αυστηρός, αλλά είναι αυτό που λέμε «σκυλί που γαβγίζει, δεν δαγκώνει». Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ήταν ότι κάθε φορά που του ζητούσε χρήματα ή οτιδήποτε η μεγάλη μου αδελφή, ακόμα και αν αφορούσε κάποια εκδρομή με το σχολείο, άρχιζε με άρνηση, αλλά λίγη ώρα αργότερα της έδινε αυτό που είχε ζητήσει για να μην της λείψει τίποτα. Αυτή ακριβώς την στάση κράτησε αργότερα και σε εμάς τα δίδυμα. Όπως για τις περισσότερες οικογένειες εκείνη την εποχή έτσι και για την δική μας τα πράγματα ήταν δύσκολα οικονομικά, όμως ο πατέρας μου θυσιαζόταν για τα παιδιά του. Άλλωστε το απέδειξε στην πιο ουσιαστική και κρίσιμη για εμένα στιγμή, όταν αποφάσισα να φύγω για την Αμερική και έπρεπε να βρει χρήματα που αντιστοιχούσαν στους μισθούς ενός έτους, κάτι για το οποίο δεν υπήρχε δυνατότητα. Δανείστηκε από γνωστούς, φίλους, συγγενείς, προ-

κειμένου να μου δώσει εμένα αυτό το τεράστιο για την εποχή ποσό, για να πάω στην Αμερική.

Όμως, υπάρχει ένα ακόμα περιστατικό, πολύ χαρακτηριστικό, σε σχέση με τον πατέρα μου και την ιδιότυπη απλοχεριά του. Μέχρι που έγινα δεκαπέντε χρονών δεν είχα γνωρίσει τον νονό μου, τον οδοντίατρο Τριαντάφυλλο Φούντη. Ήταν από το Μέτσοβο και ζούσε στα Γιάννενα. Τελικά, δεκαπέντε χρόνια μετά, ήρθε στην Πάτρα για τις Απόκριες με την γυναίκα του και τον γιο τους τον Δημήτρη, και έτσι τον συνάντησα για πρώτη φορά, και μάλιστα με έναν τρόπο που ακόμα τον θυμάμαι. Έκανα βόλτα στην παραλία με τους φίλους μου, συζητούσαμε και ταυτόχρονα κοιτάζαμε και τα κορίτσια, ντυμένοι στην «τρίχα» με τις «κουστουμιές» μας και τις γραβάτες μας, κάτι που συνηθίζαμε οι νεαροί εκείνη την εποχή.

Ξαφνικά βλέπω τον πατέρα μου με τον νονό και την νονά μου να σουλατσάρουν και αυτοί στην παραλία. Ο νονός μου, εκδηλωτικός, ένας καταπληκτικός τύπος, με αγκαλιάζει και μου δίνει στο χέρι ένα νόμισμα. Από ντροπή δεν κοίταξα τι ήταν και το έβαλα στην τσέπη. Όταν χωρίσαμε, βγάζω το νόμισμα και βλέπω μία χρυσή λίρα, ίσως αυτή που δεν μου είχε δώσει όταν γεννήθηκα, δεν ξέρω. Εγώ 15 χρονών τότε, φυσικά ήξερα τι άξιζε η χρυσή λίρα Αγγλίας. Για την ιστορία, τότε η λίρα έκανε 300-310 δραχμές, δεν ήταν μεγάλο ποσό, αφού η σύνταξη του πατέρα μου ήταν 2.000 δραχμές, όμως ήταν για μένα ένα σοβαρό ποσό και έπρεπε να την φυλάξω.

Η θείτσα Γεωργία με την Ιφιγένεια

Η αφεντιά μου

Η Μενελάη με τα δίδυμα
Διονύση και Ιφιγένεια

Εκείνο το βράδυ ο πατέρας μου είπε «δώστη μου να στην φυλάξω» και από τότε ξεκίνησε η περιπέτεια της λίρας μου. Κάθε Κυριακή που του ζητάγα ένα δεκάρικο να πάω σινεμά εκείνος από ενός είδους καπρίτσιο μου έλεγε κάτι το οποίο φυσικά ποτέ δεν τηρούσε: «δεν έχω, κάνε ό,τι νομίζεις». «Το θέλω από την λίρα μου», του έλεγα και εγώ κάθε φορά. Αυτή η λίρα κυριολεκτικά εξαργυρώθηκε χιλιάδες φορές, δηλαδή οι 310 δραχμές πρέπει να έγιναν, τελικά, ίσως, και 31.000 με την ιδιότυπη εκείνη «εξαργύρωσή» της. Το ίδιο κάνει τώρα η γυναίκα μου, η οποία παίρνει σύνταξη 310 €, και όταν θέλει να «χαλάσει» για κάτι ιδιαίτερο μου υπενθυμίζει πάντα ότι πρόκειται για την δική της «λίρα».

– Ο πατέρας, ως δασικός υπάλληλος που του άρεσε πολύ η δουλειά του, προσπάθησε, όπως κάνουν συνήθως οι γονείς, να σας το περάσει και ως πιθανό δικό σας επάγγελμα;

Ούτε κατά διάνοια. Την ίδια ερώτηση μου έκανε και ένας ψυχίατρος όταν έδινα εξετάσεις για την Σχολή Μηχανικών Αεροπορίας το καλοκαίρι του 1961. Ανάμεσα στα άλλα έπρεπε να περάσουμε και ψυχολογικά τεστ. Ο ψυχίατρος που έτυχε να εξετάσει εμένα, όταν του είπα ότι ο πατέρας μου ήταν δασικός, με ρώτησε «για αυτό φοράς πράσινα;». Εκείνη την ημέρα τυχαία φορούσα ένα πρασινωπό πουκάμισο και ένα περίπου ίδιο τύπου τζιν παντελόνι. Ασυναίσθητα έβαλα τα γέλια και του είπα ότι ούτε καν το είχα σκεφτεί.

– Οι γονείς σας τι θεωρούσαν σημαντικό να σας διηγούνται σε σχέση με τον τρόπο που μεγάλωσαν οι ίδιοι;

Ο πατέρας μου γεννήθηκε το 1899. Στα τέλη της δεκαετίας του 1910, μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, και πριν από την Μικρασιατική εκστρατεία, όταν ήταν δεκαεπτά χρονών, πήγε σε μια σχολή Δασοπόνων-Δασοκόμων στην Τρίπολη. Ο παππούς Διονύσης, ο πατέρας του, είχε ήδη πάει τότε στην Αμερική δύο φορές, και εκτός από την κατασκευή των σιδηροδρομικών γραμμών όπου δούλεψε, βρήκε μία δουλίτσα κάπου σε ένα μικρό προάστιο της Βοστώνης, και έμαθε ραπτική. Για αυτό όταν αργότερα, αρχές δεκαετίας του '20, επέστρεψε οριστικά στο χωριό, ως παρατσούκλι τον φώναζαν «Φραγκοράφτη». Έφτιαχνε παλτά, παντελόνια, πουκάμισα, και μάλιστα έμαθα ότι είχε καλή φήμη.

Από την σχολή της Τρίπολης ο πατέρας μου αποφοίτησε «μετά βαΐων και κλάδων», όπως του άρεσε να λέει κάθε φορά που αναφερόταν σε αυτό. Όμως τότε ξεκίνησε η επιστράτευση της Μικρασιατικής εκστρατείας, στην οποία πήρε μέρος, και έφτασε μέχρι το Αφιόν Καραχισάρ. Μετά την Καταστροφή επέστρεψε κάποια στιγμή στο χωριό με τα πόδια, μέσα από τεράστιες κακουχίες, και έπιασε δουλειά ως Δασοπόνος. Ωστόσο, αυτό που μου είχε περιγράψει και το ξαναθυμήθηκα όταν συνέβη με πολύ παρόμοιο τρόπο και σε

Ο Πάνος στη Μικρά Ασία

Ο Πάνος με την τότε
στολή των δασοπόνων

Η Ελένη με τον πατέρα της Χρήστο Δη-
μητρόπουλο (στη μέση) στα Ψηλαλώνια

Η Ελένη με την μητέρα της Ιφιγένεια
και την εξαδέλφη της Σοφία στο
πατρικό σπίτι

Στο χωριό, ο Πάνος και η Ελένη με τους
γονείς του Πάνου (Διονύση και Μαγδα-
ληνή) και την αδελφή του Βασιλική

Η Μενελάη με τα δίδυμα
και τα πρώτα εξαδέλφια Μαγδαληνή
και Γιώργο, στον Γρύλλο

μένα είναι το περιστατικό με το κάπνισμα. Σε ηλικία 26 ετών, όντας μανιώδης καπνιστής, στο τρένο από την Ολυμπία προς την Πάτρα, αισθάνθηκε μια δυσφορία στο στήθος, πέταξε το πακέτο με τα τσιγάρα από το παράθυρο του τρένου, και ποτέ δεν ξανακάπνισε. Κάτι παρόμοιο έκανα και εγώ δεκαετίες αργότερα, όταν όμως ήμουν σε ηλικία 69 ετών!

Η μητέρα μου προερχόταν από αστική, αλλά σχετικά φτωχή οικογένεια. Το πατρικό της βρισκόταν στην

περιοχή της Ομόνοιας, εκεί απ' όπου ξεκινούσε το πατρινό καρναβάλι. Τους γονείς της, την Ιφιγένεια και τον Χρήστο, δεν τους γνώρισα ποτέ. Ο πατέρας της ήταν ανθοκόμος και έφτιαχνε τα παρτέρια του Δήμου στις πλατείες της Πάτρας, ενώ οι φοίνικες που μέχρι πρότινος στόλιζαν τα Ψηλαλώνια ήταν φυτεμένοι από το χέρι του παππού μου. Επίσης, όπως μου έλεγαν πολλοί, στόλιζε τον καλύτερο Επιτάφιο της Πάτρας, στον Ναό του Παντοκράτορα στην Πάνω Πόλη.

Ο Γρύλλος Ολυμπίας

– Όχι πολύ παλαιότερα, τις αμέσως προηγούμενες δεκαετίες, ο γενέθλιος τόπος του πατέρα σημάδευε την ζωή του ίδιου, και συχνά των υπόλοιπων μελών της οικογένειας αφού ο τόπος αυτός είχε πολλές από τις παιδικές μας αναμνήσεις, ακόμα και αν ζούσαμε στην πόλη. Εσείς αναφέρεστε συνεχώς στον Γρύλλο, το χωριό του πατέρα σας...

Πρόκειται για ένα μικρό σχετικά χωριό στην πλαγιά του όρους Λαπίθα, που μοιάζει να είναι φυτεμένο ανάμεσα στα αειθαλή φυλλώματα των πεύκων και των κουκουναριών πάνω στον δρόμο που οδηγεί από τον Πύργο προς την Ανδρίτσεινα και τον περίφημο ναό του Επικούρειου Απόλλωνα. Να θυμάστε ότι πρόκειται για το πρώτο χωριό μετά την Κρέστενα, όπου ο επαρχιακός δρόμος ξετυλίγεται με 38 συνολικά στροφές, μία σε κάθε 100 m περίπου, ανάμεσα σε αμπέλια, λιοστάσια και πευκώνες.

Σήμερα, στα 79 μου χρόνια, δεν θυμάμαι ούτε ένα καλοκαίρι που να είμαι στην Ελλάδα και να μην πέρασα έστω μία εβδομάδα στον υπέροχο αυτό τόπο. Ο Γρύλλος είναι το μέρος όπου μπορώ να ξυπνήσω αμέσως με το πρώτο κελάηδισμα των πουλιών, τα οποία από νωρίς το ρίχνουν στο φαγοπότι μέσα στα φυλλώματα της κληματαριάς που υπάρχει στη αυλή μας. Τα βράδια συμβαίνει κάτι άλλο παράξενο, που δεν μπόρεσα ποτέ να εξηγήσω: τα άστρα στον Γρύλλο μου φαίνονται ότι είναι πολύ πιο κοντά στη Γη και πολύ πιο λαμπερά από οπουδήποτε αλλού, ιδιαίτερα όταν τα κοιτάζει κανείς από το προαύλιο του Αη-Γιώργη! Έχω βάσιμη υποψία ότι οφείλεται στην αγάπη μου για τον Γρύλλο, ο οποίος είναι ένα από τα επίγεια άστρα που έχουν φωτίσει, όλα αυτά τα χρόνια, το μονοπάτι της ζωής μου.

Από τους λόφους που περιτριγυρίζουν το χωριό μπορεί κάποιος να αγναντέψει όλη την γύρω περιοχή. Προς τα δυτικά, στο βάθος του ορίζοντα μπορείς να δεις ολόκληρο σχεδόν το Ιόνιο. Πολύ πιο κοντά, πάνω σχεδόν στην ακρογιαλιά, απλώνεται το τεράστιο πευκοδάσος του Καϊάφα, αν και δυστυχώς η περίφημη λιμνοθάλασσά του με τα ιαματικά νερά κρύβεται από τους ενδιάμεσους λοφίσκους. Βορειότερα φαίνεται η αμμουδιά και η πεδιάδα του Σαμικού, που στην αρχαία εποχή ονομαζόταν επίσης και Σαμία ή Σάμος, ενώ ακόμη πιο παλιά αναφέρεται και ως Μάκιστος.

Σ' αυτήν την τοποθεσία, μέσα σ' ένα άλσος από αγριελιές, βρισκόταν, όπως λένε, το περίφημο ιερό

του Σαμίου Ποσειδώνα, όπου συνέρχονταν οι αντιπρόσωποι της ομοσπονδίας των έξι πόλεων που είχαν ιδρύσει οι Μινύες της Λήμνου. Από την άλλη πάλι πλευρά διακρίνεται η κοιλάδα του Αλφειού, του αρχαίου κυνηγού που μεταμορφώθηκε σε ποτάμι χάρη στον έρωτά του για τη νύμφη Αρέθουσα. Τις όχθες τις στεφανώνουν τα ερείπια του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας. Ο Γρύλλος απέχει λίγα χιλιόμετρα από το Ιερό Άλσος των Ολυμπιακών αγώνων.

Η περιοχή του χωριού μας είναι μέρος του υποστατικού που είχαν δωρίσει οι Λακεδαιμόνιοι στον Ξενοφώντα και στο οποίο έζησε επί 20 περίπου χρόνια, από το 393 έως το 371 π.Χ. Σ' αυτό το μέρος, κοντά στον αρχαίο Σκιλλούντα, στην σημερινή περιοχή του Δήμου Κρέστενας-Ανδρίτσεινας, έγραψε πολλά από τα έργα του όταν έμενε εδώ στη διάρκεια της εξορίας του από την Αθήνα. Ανάμεσά τους τα *Ελληνικά* και ο *Οικονομικός*. Τα *Ελληνικά* συμπλήρωναν την ιστορία που είχε γράψει ο Θουκυδίδης και την συνέχιζαν από το 411 έως το 361 π.Χ., ενώ ο *Οικονομικός* θεωρείται από πολλούς ως το πρώτο έργο στον χώρο της Διοίκησης των Επιχειρήσεων. Εδώ στην περιοχή, ο Ξενοφώντας έχτισε έναν ναό αφιερωμένο στην Εφέσια Άρτεμη, πολύ κοντά στον περιλαμπρο ναό της Σκιλλουντίας Αθηνάς και «20 μόνο στάδια από το περίφημο ιερό του Δία στην Ολυμπία», όπως αναφέρει ο ίδιος στο πέμπτο βιβλίο της *Ανάβασης*.

Η τοπική παράδοση θέλει έναν από τους δύο γιους του Ξενοφώντα, τον Γρύλλο, να σκοτώνεται από αγριογούρουνο ή κάποιο άλλο άγριο ζώο στο δάσος που κάλυπτε τότε το χωριό μας. Όμως, ο Πausanίας αναφέρει ότι ο Γρύλλος σκοτώθηκε στη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.), αφού προηγουμένως είχε σκοτώσει τον Επαμεινώνδα. Η ονομασία όμως αυτή δεν είναι και η μοναδική που αποδίδεται στο χωριό μας, αφού και ο Όμηρος, και πολύ αργότερα ο Στράβων, αναφέρονται στην ύπαρξη εδώ μιας μικρής κωμόπολης με την ονομασία *Αμφιγένεια*. Η κωμόπολη αυτή μάλιστα διεκδικούσε την τιμή της γέννησης του Απόλλωνα.

Η ονομασία *Γρύλλος* κατακυρώθηκε στις αρχές του περασμένου αιώνα όταν άλλαξε από «Μούντριζα» που σήμαινε βρυσούλα, τότε που το κράτος ήθελε να αλλάξει τα ξενικά ονόματα με ελληνικά. Όμως, τι σημασία έχουν τα ονόματα όταν, όπως λέει και ο ποιητής, το ρόδο πάλι την ίδια μυρωδιά θα έχει όποιο και αν είναι το όνομά του. Είτε έτσι όμως είτε αλλιώς, για μένα ο Γρύλλος είναι το ωραιότερο μέρος του κόσμου! Γιατί έχει το πατρικό μας σπίτι που μας φιλοξενεί το

Πάσχα και τα καλοκαίρια. Γιατί κάθε του σπιθαμή γης είναι στενά συνδεδεμένη με τη νιότη και τη ζωή μου και γιατί είναι το μοναδικό μέρος που με ξεκουράζει, προσφέροντάς μου απλόχερα την, δυσεύρετη στις μέρες μας, γαλήνη.

Κυπαρισσία και Πάτρα

– Όταν ακούτε τη φράση «παιδικά χρόνια», η πρώτη ανάμνηση που σας έρχεται στο μυαλό ποια είναι;

Η απόλυτα παιδική ανάμνηση είναι αυτή ενός κόκκινου χειροποίητου ξύλινου τρίτροχου, με το οποίο κυκλοφορούσα στην Πάτρα πριν φύγουμε για την Κυπαρισσία, δώρο των γονιών και της θείας μου παρ' όλες τις στερήσεις της εποχής εκείνης. Για μένα έχει γίνει κάτι σαν το «Rosebud» στην κινηματογραφική ταινία «Πολίτης Κέιν». Θυμάμαι επίσης δύο πανέμορφα αρχοντικά που βρίσκονταν απέναντί μας, πνιγμένα κυριολεκτικά στο γιασεμί και στις αναρριχώμενες κατάλευκες τριανταφυλλίες, όταν η Πάτρα μοσχομύριζε ακόμη από το αγιόκλημα και το γιασεμί. Ο κόσμος μου ήταν η Πάτρα.

Το 1947 φύγαμε από την Πάτρα για την Κυπαρισσία, όπου είχε μετατεθεί ο πατέρας μου. Μάλιστα ακόμα θυμάμαι την πρώτη μέρα που φτάσαμε στην Κυπαρισσία με το τρένο. Αρχές Δεκέμβρη και εγώ

σκαρφαλωμένος στον σβέρκο του πατέρα μου. Θυμάμαι ότι εκείνη την ημέρα κατέβαινε από το βουνό ο παγωμένος αέρας, ο Καρτελάς όπως τον έλεγαν οι ντόπιοι, και καθώς περνούσαμε ένα γεφυράκι που δεν υπάρχει πια, έχασα το μπλε καπελάκι που φορούσα. Στην Κυπαρισσία έμαθα τα πρώτα μου γράμματα γράφοντας επάνω στις πλάκες με το κοντύλι και σβήνοντας με το σφουγγαράκι, με την κυρία Πιπίτσα, την πρώτη μου δασκάλα, και την κυρία Όλγα, την διευθύντρια του σχολείου. Τις δύο πρώτες τάξεις του Δημοτικού τις έκανα στο Β' Δημοτικό της Κυπαρισσίας.

Θυμάμαι επίσης στα διαλείμματα το καυτό ρόφημα από γάλα σκόνη και τις μπάλες από μπουρουνέλαιο, με τις οποίες παίζαμε «πετροπόλεμο». Δεν ξέρω τι σημασία έχουν όλα αυτά εκτός από το ότι για μένα παραμένουν υπέροχες γλυκές αναμνήσεις. Ίσως όμως να έχουν μίαν άφαντη και πολύ πιο βαθιά σημασία για την μετέπειτα πορεία της ζωής μου. Ακόμη και σήμερα όταν πηγαίνω στην Κυπαρισσία, χαίρομαι που βλέπω πως το σπίτι που μέναμε παραμένει ακόμη στην ίδια θέση όπως και τότε, αν και τελείως εγκαταλελειμμένο, με την μουριά μπροστά στο ξύλινο μπαλκόνι, και τις πορτοκαλιές, τις μανταρινιές και τις λεμονιές στα δεξιά του. Ίσως για αυτό επιστρέφω εκεί κάθε φορά, για να φεύγω χαρούμενος ότι εκείνο το σπίτι, έστω και ερειπωμένο, είναι ακόμα στη θέση του.

Κούλουμα στο κάστρο της Κυπαρισσίας με τις οικογένειες των συναδέλφων του Πάνου

Οι αυτοβιογραφικές αυτές αναμνήσεις που γράψαμε σε συνεργασία με τον δημοσιογράφο-συγγραφέα Μάκη Προβατά αποτελούν μια σύντομη περιγραφή της εξέλιξης της εκλαϊκευσης και διάχυσης της επιστήμης στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Είναι δηλαδή το είδος της δραστηριότητας που διακονώ τον τελευταίο μισό αιώνα. Το βιβλίο αυτό δεν είναι μια αυτοβιογραφία με την κλασική έννοια αφού περιορίζεται σε ορισμένους σημαντικούς σταθμούς της ζωής μου, με κύριο άξονα την εκλαϊκευση, που περιγράφονται και από εμένα αλλά και από ανθρώπους που συμμετείχαν σ' αυτούς. Ιδιαίτερα τα σχετικά με την διεθνή μου δραστηριότητα στη διάχυση της επιστήμης στο εξωτερικό, η οποία είναι εν πολλοίς άγνωστη. Κι αυτή η δραστηριότητα είναι που ίσως να αποτελεί και την πιο σημαντική προσφορά μου στην διεθνή αστρονομική εκπαίδευση, αφού υπήρξα άμεσος μάρτυρας της εξέλιξης αυτής και γιατί ευθύς εξ αρχής αυτό ήταν και το κύριο ενδιαφέρον μου στον χώρο της Αστροφυσικής.

Τα βασικά στοιχεία της όλης περιγραφής βασίστηκαν στις ατέρμονες τηλεφωνικές συζητήσεις που είχα με τον Μάκη στη διάρκεια του εγκλεισμού μας λόγω της πανδημίας αλλά και αργότερα. Κι εδώ πρέπει να ομολογήσω πως, παρ' όλους τους δικούς μου αρχικούς ενδοιασμούς, οι συζητήσεις εκείνες και οι διερευνητικές ερωτήσεις του Μάκη με οδήγησαν να ανακαλέσω γεγονότα τα οποία είχα σχεδόν ξεχάσει ή τα θεωρούσα όχι και τόσο σημαντικά, ενώ ανακάλεσα από τη μνήμη μου πρόσωπα, με τρόπο που μου έδειξε ότι είχαν μεγαλύτερη αξία για την ζωή μου απ' όσο νόμιζα. Κι όλα αυτά για μια ζωή, η οποία κοιτάζοντάς την ξανά μέσα από αυτό το καινούργιο βλέμμα των τελευταίων τριών χρόνων της περιπέτειας υγείας που αντιμετωπίζω, λάμπει κάπως αλλιώς μέσα μου πιο φωτεινά, πιο λαμπερά.